

To razmerje Dušanovega zakonika do bizantinskih virov se značilno izraža v vrstnem redu, v katerem je DZ ohranjen v večini rokopisov: Na prvem mestu je Skrajšani Syntagmat, ki obsega samo svetno pravo, na drugem je Zakonik cara Justiniana in zadnji je Dušanov zakonik.⁴⁵

S turško nadoblastjo je vpliv bizantinskega prava začel pojemati in je izginil v prvi polovici 19. stol., ko je Srbija dobila svoj državljanski zakonik l. 1844 in kazenski zakonik l. 1860.

Po sledovih najstarejšega indoevropskega javnega prava.

Univ. prof. dr. Viktor Korošec.

I. Viri in zgodovina.

Med klinopisnimi pravnimi spomeniki¹ vsebujejo zlasti hetitski dragoceno gradivo za spoznavanje javnega prava starega Vzhoda. Oni so za nas tem bolj zanimivi, če upoštevamo, da vsebujejo javnopravne predpise in ustanove države, ki so jo začetkom drugega tisočletja pr. Kr. ustanovili indoevropski osvojevalci in jo ohranili do konca 15. stoletja pr. Kr.² Tu imamo edinstveno priliko, da odkrijemo vsaj sledove indoevropske državnopravne miselnosti iz drugega tisočletja pr. Kr.

Radi lažjega razumevanja nadaljnjih izvajanj naj kratko očrtamo njihov zunanji zgodovinski okvir.

V zgodovini hetitske države razlikujemo staro kraljestvo, ki je trajalo do Telipinuša (okrog 1650. pr. Kr.) in novo kraljestvo, ki je obstajalo od Tudhalijaša (okr. 1430.)

⁴⁵ Pomen bizantinskega prava v srednjeveški Srbiji je doslej najtemeljiteje prikazal A. Solovjev, profesor na beograjski univerzi v že omenjenem delu: *Zakonodavstvo Stefana Dušana*. Prim. tudi njegovi razpravi: *Značaj vizantiskog prava na Balkanu* (Godišnjica. S. 109—127) in: *Aperçu historique du développement du droit dans les Balkans (jusqu'au XV siècle)*. *Revue internationale des études balkaniques*. T. IV. (1936). S. 437—447.

Prim. tudi M. Dolenc: *Dušanov zakonik*. Lj. 1925. S. 3—8.

¹ Glede virov in literature prim. Slov. Pravniki, 1938, str. 178 ss.

² Glede datiranja sledim A. Goetze-ju, *Kleinasien* (v *Handbuch der Altertumswissenschaft*, III, 1, 3; 1935), str. 78 s. — Prim. tudi A. Goetze, *Das Hethiter-Reich* (= *Der Alte Orient*, 27, 2; 1928) in L. Delaporte, *Les Hittites* (v *L'Evolution de l'humanité*), Paris 1936.

do razpada države (okr. 1215. pr. Kr.). Med obema dobama zeva dvestoletna vrzel, o kateri manjka poročil.

Kot ustanovitelj hetitske države je veljal kralj Labarnaš; njegovo ime so poznejši vladarji uvrščali v svoj naslov. Njegov sin in naslednik je bil Hattušiliš I., čigar politična oporoka spada med najvažnejše javnopravne dokumente starega kraljestva.³ V njej določa za svojega naslednika Muršiliša in preklicuje svoj prejšnji ukrep, s katerim je bil določil, naj mu bo naslednik sin njegove sestre z imenom Labarnaš. Pod Muršilišem I., ki je l. 1758. osvojil in oplenil Babilon, je staro hetitsko kraljestvo doseglo svoj višek. Muršiliša I. je umoril svak Hantiliš. Poslej so različni pretendenti z nasiljem in krvjo zasedali hetitski prestol in so ga na enak način izgubljali. To se je spremenilo šele, ko je zavladal Telipinuš (okr. 1650.). S prizanesljivostjo nasproti notranjim nasprotnikom je hotel inavgurirati novo dobo. Da bi zagotovil notranji mir tudi za bodočnost, je „sklical skupščino v Hattušašu“. Tu je proglasil obširen zakon, ki ga lahko imenujemo prvo napisano ustavo.⁴ Vkljub znatnim poškodbam nam tekst nudi zanimiv vpogled v ustroj hetitske države.

Svoje zakonodajne reforme utemeljuje Telipinuš v obširnem zgodovinskem uvodu, v katerem s posebnim poudarkom omenja hude notranje boje v preteklosti. Iz zgodovine hoče tako dokazati, da je ureditev prestolonasledstvenega reda najbolj pereča zadeva, ki zahteva nujne rešitve. Ta način zgodovinskega utemeljevanja zakonodajnih ali upravnih ukrepov, je sploh za Hetite značilen. Priča nam o njihovi težnji, da prikažejo nove pravne odredbe kot smotno, organsko rešitev, ki jo obstoječe okoliščine same zahtevajo.

Prestolonasledstveni red je Telipinuš takole določil. Prestolonaslednik je predvsem kraljevi sin iz enakorodnega zakona („prve“ sc. žene). Kadar takega ni, pride na vrsto sin „druge stopnje“, pač tak, ki ga kralju rodi neenakorodna

³ Monumentalno izdajo s prevodom in komentarjem sta oskrbela Ferd. Sommer in Adam Falkenstein, *Die hethitisch-akkadische Bilingue des Hattušili I (Labarna II), v Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wiss.*, 16, München 1938.

⁴ Tekst je transkribiran pri E. Forrer-ju, *Die Boghazköi-Texte in Umschrift*, H. B., 1. Heft, Leipzig 1922, št. 23. — Prevod ima J. Friedrich, *Aus dem hethitischen Schrifttum*, 1. Heft (= *Der Alte Orient*, 24, 3) Leipzig 1925, str. 21 s. in (deloma različno) E. H. Sturtevant-G. Bechtel, *A Hittite Crestomathy*, Philadelphia 1935, str. 189 ss.

žena.⁵ Kadar kralj nima moških potomcev, pač pa „prvo“ (=enakorodno) hčer, tedaj je njen mož prestolonaslednik (II. 36—39).

Kraljem, ki bodo vladali za njim, nalaga dolžnost, da bo država na znotraj složna, da bo tem bolj močna navzven. Nasproti zunanjim sovražnikom izrečno prepoveduje pri-zanesljivost, prav tako pa prepoveduje usmrnitev članov lastne rodbine (II. 40—45).

Zelo radikalne so določbe, s katerimi skuša Telipinuš za vedno preprečiti, da bi se kdaj ponovili krvavi notranji boji. Pri tem razlikuje dvoje primerov.

Če bi kak poznejši hetitski vladar nameraval kaj zlega zoper svoje brate in sestre, tedaj naj ga *pankuš*, (t. j. naj-bržje skupščina velikašev) posvari in opozori na „listino“, iz katere naj bere o žalostnih razmerah v preteklosti (II. 46—49).

Če bi pa hetitski vladar svojim bratom in sestram pri-zadejal kaj zlega, tedaj naj *pankuš* uvede zoper njega sodno postopanje in izreče ev. nad njim celo smrtno obsodbo (II. 50 ss.).

Hkrati statuirá Telipinuš za take primere načelo stroge osebne odgovornosti. „Če se kraljev sin pregreši, tedaj mora plačati to s svojo glavo“; ne zadene pa to kaznovanje ne njegove rodbine in tudi ne njegove imovine (II. 54, 55 ss.).

Kolikor je nadaljnji tekst ohranjen, je v njem zani-miva določba (IV. 19—21) o „gospodu krvi“. Če storilec po-vzroči („napravi“) „kri“ (= krvoprelitje), tedaj obvelja, kar reče „gospod krvi“. Če reče: „Naj umrje!“, tedaj mora krivec umreti; če pa reče: „Naj plača globo!“, tedaj naj plača globo. „Kralju nič“ (najbržje ne pripada). Verjetno je, da je s tem mišljeno, da vladar nima v tem primeru pra-vice pomilostitve; lahko pa bi bilo tudi s tem mišljeno, da ne gre vladarju noben delež pri globi, ki jo mora krivec plačati.⁶ — Nejasna je ta določba tudi zato, ker ne pove, kdo je „gospod krvi“. Nekateri mislijo na sodnika (F r i e d r i c h), drugi na umorjenčevega dediča (S t u r t e v a n t - B e c h t e l). Zadnja domneva se zdi bolj utemeljena; ver-jetno je seveda, da je bil v primerih lažjih telesnih poškodb

⁵ Radi primerjave naj omenimo, da hetitski kralj Muvatalliš do-voljuje vazalu Alakšandušu iz Viluše, da si določi naslednika „bodisi od tvoje žene, bodisi od stranske žene“. Prim. J. Friedrich, Staats-verträge des Hattireiches in heth. Sprache, Leipzig 1930, str. 54, vv. A 65 s.

⁶ O zakonodajni reformi, v kateri se je hetitski vladar odrekel svojemu deležu globe, nam večkrat govori hetitski zakonik (n. pr. §§ 7, 9 i. dr.).

(zob, glave, roke, nosu, uhljev), ki jih obravnava hetitski zakonik (§§ 6 ss.), „gospod krvi“ poškodovanec sam. Telipinuš prepušča tako „gospodu krvi“, da izbira med talionskim in kompozicijskim načelom. Nekoliko spominja to stališče na pravico žaljenega moža, ki privede pred kralja prešušnico in njenega zapeljivca. Tu odloča mož, ali bo kraj oba obsodil na smrt, ali pa ju bo pomilostil (§ 198).

Povsem drugačni javnopravni teksti so ohranjeni iz novega kraljestva (1450—1215). Hetitska državna ekspanzivnost se je obračala poslej predvsem proti Siriji. Vladarji Šuppiluliumaš, Muršiliš II. in Muvatalliš so razširili meje hetitske države daleč proti jugu in prepuščali obrobne province zanesljivim vazalom s posebnimi pogodbami, katerih nam je precejšnje število ohranjenih.⁷ Hetitska ekspanzivnost je nujno zadela na odpor Egipta. Ko orožje ni prineslo odločitve v bitki pri Kadešu ob Orontu (1305.), je kmalu nato (1289.) sklenil Hattušiliš III. s faraonom Ramsesom II. mednarodno pogodbo o trajnem prijateljstvu; pogodba je ohranjena v Hattušašu v klinopisni, v Egiptu (Karnak, Ramesseum) pa v hieroglifni pisavi. Razen teh pogodb so nam iz dobe novega kraljestva ohranjene zbirke predpisov za mesta, stanove in svetišča.

Po tem bežnem pregledu najvažnejših vrst ohranjenih pravnih spomenikov, bomo zlasti na podstavi Hattušiliševe politične oporoke in Telipinuševega ustavnega zakona skušali dognati nekaj potez državnopravnega ustroja v stari hetitski državi.

II.

Državnopravni položaj hetitskega vladarja v starem kraljestvu.

Naslov hetitskega vladarja je bil „veliki kralj“ sumersko *lugal gal*, babilonsko *šarru rabû*. S tem nazivom se prvi imenuje že Labarnaš.¹

Naslov „veliki kralj“ so uporabljali hetitski vladarji, da so se razlikovali od manjših vladarjev, ki so se imenovali „kralji“. Kraljevski naslov so Hetiti večkrat pripoznavali uglednejšim vazalom (n. pr. Mattivazi, Šunašuri).²

V novem kraljestvu se kralj imenuje tudi „Moje Sonce“ (sum. *DUTUŠI*), kar je v zvezi s tem, da postane po

⁷ Prim. V. Korošec, Hethitische Staatsverträge (= Leipziger rechtswissenschaftliche Studien, H. 60), Leipzig 1931.

¹ Prim. Telipinušev tekst v K Bo III, 1, I, 2.

² Prim. Korošec, Hethitische Staatsverträge, str. 6, op. 1; str. 10, op. 2.

smrti bog. Ta naziv, ki so ga spočetka najbrže uporabljali samo podaniki,³ najdemo celo že v Hattušiliševi politični oporoki (II, v. 44).

Prestolonasledstveni red je normiral Telipinuš, kakor smo že omenili. Podobno kakor drugi antični zakonodavci tudi on ni uredil celotnega vprašanja izčrpno in sistematično, ampak je določil samo to, kar je bilo takrat sporno: k d o namreč naj bo prestolonaslednik.

O vprašanju, k a k o se je izvršila postavitev prestolonaslednika, pa izvemo iz drugih listin nekatere zanimive podrobnosti. Posebno važna je v tem pogledu politična oporoka Hattušiliša I. Kakor le-tu pripoveduje, je najprej določil, naj bo njegov naslednik nečak Labarnaš. V ta namen ga je predstavil posebnemu zboru (*pankuš*), ki je bil najbrže sestavljen iz državnih velikašev in funkcionarjev. V tej skupščini je Hattušiliš I. „imenoval“ Labarnaša (z imenom) in obenem izjavil svojo voljo, da on zasede prestol. Nato ga je proglasil za svojega sina ter ga objel in povišal (vv. 2 ss.).

Ko se je nad njim razočaral, je Hattušiliš I. pred istim forumom preklical svoj ukrep z besedami: „Ta ni (več) moj sin!“ (v. 14). Nato je opravil novo designacijo, rekoč: „Poglejte, Mursiliš je moj sin! Njega [morate pripoznavati], njega postaviti na prestol“ (vv. 37 s.).

Tako designiranje prestolonaslednika zasledimo tudi v novem kraljestvu. Tako nalaga Šuppiluliumaš nekoliko primitivnemu vazalu Hukkanašu iz Hajaše dolžnost, da mora pripoznavati onega sina, ki ga bo Šuppiluliumaš imenoval, češ: „Tega naj vsakdo pripoznava!“ in ga predstavil „v sredi“ (sc. skupščine).⁴

Iz obeh primerov smemo sklepati, da je bilo po običajnem pravu, ki je veljalo že pred Telipinušem potrebno, da je hetitski vladar svojega naslednika designiral z izrečno izjavo v posebni skupščini. Nikjer ni govora o kaki odobritvi te korporacije; sklepati pač smemo, da je bila potrebna samo obvestitev. Vendar nam zlasti Hattušiliševo obširno utemeljevanje da slutiti, da je bilo hetitskemu vladarju mnogo do tega, da je skupščina tudi notranje odobraval njihovo designacijo prestolonaslednika.⁵

³ Prim. Sommer-Falkenstein, o. c., str. 72.

⁴ Tekst gl. J. Friedrich, *Staatsverträge des Hatti-Reiches in hethitischer Sprache*, II. Teil, Leipzig 1930, str. 106 s.

⁵ Za Asirijo se omenja podobna predstavitev prestolonaslednika nalašč v ta namen zbranim velikašem pri Sanheribu (705—681) in Assarhaddonu (681—669). Prim. B. Meißner, *Babylonien und Assyrien*, I,

Vkljub tej predstavitvi prestolonaslednika zatorej nikakor ne moremo govoriti pri Hetitih o volilni monarhiji, ampak o dedni.

Da je bila po hetitskem pojmovanju monarhija nujno dedna, razvidimo tudi iz velikega pomena, ki ga pripisujejo sinovskemu razmerju med vladarjem in designiranim naslednikom.

Hattušiliš I. označuje oba svoja presumptivna naslednika, najpreje Labarnaša, pozneje Muršiliša kot sina, čeprav nobeden od njih ni bil njegov sin.⁶ Razveljavljenje sinovskega odnosa glede Labarnaša (v. 14) anulira tudi designacijo za naslednika. V tem tiči izraženo naziranje, da more le sin slediti očetu na prestolu; kjer takega odnosa še ni, ga je treba s posinovitvijo ustvariti. — Zato je tudi razumljivo, da celo vladarji, ki so sledili svakom na prestolu, kakor n. pr. Telipinuš, govore o tem, da so zasedli „očetov“ prestol (KBo III, 1, II, 10 in 16).

Preostane nam še, da izpregovorimo o državnopravnem činitelju, ki smo ga že večkrat srečali, in ki se je imenoval *pankuš*, kar pomeni „skupnost“. Kdo je spadal v to skupnost, nam doslej znani viri ne povedo. Iz Hattušiliševega poročila, da je pred tem forumom designiral svojega naslednika, smemo sklepati, da gre za zbor velikašev in dostojanstvenikov.⁷ Dalje smemo z veliko verjetnostjo domnevati, da meščani in kmetje v tej skupščini niso bili udeleženi. To sledi iz Hattušiliševe prepovedi, da se niti meščani niti podeželski ljudje ne smejo obračati naravnost na Muršiliša (vv. 59 ss.). — Najbrže je bil *pankuš* istoveten z zborom velikašev, zbranih okrog kralja, ko je sprejemal vazale; Šunaššuri je podelil Šuppiluliumaš predpravo, da so morali ob njegovem prihodu vsi hetitski velikaši vstati.⁸

Glede kompetenc prav tako manjka določil. Vse kaže na to, da je fungiral *pankuš* že pred Telipinušem kot vrhovna sodna instanca. Tako velewa Hattušiliš I. Muršilišu, naj ob hudih pregreških povpraša (za mnenje?) svoj *pankuš*.⁹ Podobno omenja Telipinuš, da je *pankuš* zahteval

Heidelberg 1920, str. 78; M. Streck, Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige, II, Leipzig 1916, str. 4, vv. 18 ss. — Pri tem je treba ugotoviti, da gre v Asiriji le za posamične primere v posebnih nemirnih državno-političnih razmerah, ne pa za izvajanje določene ustavnopravne norme.

⁶ Prim. Sommer-Falkenstein, o. c., str. 209.

⁷ To razlikovanje omenja Hattušiliš sam: v. 1.

⁸ Prim. E. Weidner, Politische Dokumente aus Kleinasien, Leipzig 1923, str. 92, vv. 41 ss.

⁹ I. c., III, 59 ss.

smrtno kazen za njegove nasprotnike,¹⁰ kar pa je on sam preprečil.

Največji pomen pa je dal tej instituciji Telipinuš, ko ji je pripoznal celo sodstvo nad kraljem in ji s tem podelil *ius resistendi*, ki pa naj se uveljavlja na pravno urejen način.

Brez pretiravanja smemo ob zaključku ugotoviti, da je slika, ki jo nam omogočajo hetitski klinopisni napisi, v javnopravnem oziru presenetljiva. Orientalška indoevropska monarhija, ki ima v 17. stoletju pr. Kr. svojo ustavo, prežeto z miselnostjo plemenitega odpuščanja! Pankuš, aristokratski činitelj, ki sodeluje s kraljem pri najvažnejših državnih poslih, in eventualno lahko celo sodi nad njim! Vse to so ugotovitve, ki so v popolnem nasprotju z našimi splošnimi predstavami o ustavnem življenju starega Vzhoda.

Enoosebna kapitalska družba in načelo omejene odgovornosti.

Dr. Božidar Kobè.

I. 1. Eno temeljnih načel privatnega prava je načelo neomejene odgovornosti kot osnova kredita. Dolžnik odgovarja s celotnim svojim premoženjem za svoje obveze. Omejitev te odgovornosti nastopi le izjemoma v zakonu določenih primerih (prim. §§ 821, 1283, 1409 odz. itd.), ali tudi pogodbeno, predvsem pa na splošno v obliki določenih vrst trgovinskih družb in gospodarskih zadrug.

Javni trgovinski družbi in komanditni družbi kot osebnim družbam stojita nasproti delniška družba in družba z omejeno zavezo kot kapitalski družbi.¹ Dočim je bistvo javne trgovinske družbe in komanditne družbe skupnost več oseb, ki temelji na osebnem neomejenem kreditu vsakega posameznega družbenika (če izvzamemo komanditista pri komanditni družbi), temelji kredit delniške družbe in družbe z omejeno zavezo na družbeni imovini in na njenem ločenem upravljanju. Delniška družba in družba z omejeno zavezo predpostavljata določeno osnovno glavnico in, ker postavlja zakon za ločeno upravljanje ter ohranitev osnovne glavnice stroge pogoje, zato lahko na drugi strani

¹⁰ Telipinušev tekst (K Bo III, 1, II) v. 28.

¹ Komanditne družbe na delnice ne navajam, ker v novem trgovinskem zakonu (NTZ) ni več urejena.